

Charles Hampden - Turner

Bogovi, glasovi in dvodomni um

Zakaj je, kadar človek nagovarja Boga, to molitev,
če Bog nagovarja človeka, pa shizofrenija?
(stara šala)

Pred obzidjem Troje je Ahila v dvoboju s Hektorjem vodila boginja Atena. V vsej Iliadi in v ohranjenih odlomkih besedil izpred prvega tisočletja pred našim štetjem je le malo dokazov, da so bili ljudje takrat zavestni. Julian Jaynes trdi, da so bili v času med 9000 in 1000 pred našim štetjem človeški možgani dvodomni, torej da je znani halucinacijski predel na desni možganski polovici obdeloval informacije intuitivno in izdajal slušne, božjim podobne ukaze prek sprednje vezi Wernickejevemu predelu na levi možganski polovici, kjer je bilo sporočilo sprejeto ali pa oddano naprej.

Možgani so bili skratka razdeljeni tako kot pri shizofreniji, s to razliko, da so danes shizofreniki potisnjeni na rob družbe, stigmatizirani in se štejejo za duševne bolnike, v dvodomnih časih pa so spoznavne zahteve skupnosti odobravale božje ukaze. Celo današnji shizofreniki imajo zmožnosti, ki spominjajo na tiste arhaičnega človeka. Večina bolnikov, ki jih zdravijo s torazinom, namreč poroča o slušnih halucinacijah.

Shizofreniki so v čutnem zaznavanju boljši od normalnih ljudi, saj si dovolijo preplavljanje. Veliko jih zaradi večje pozornosti v desni možganski polovici kaže takšno vztrajnost, kakršna je potrebna za izgradnjo piramid. Njihovo nekoliko debelejšo interhemisferno vezje lahko proizvede večjo inhibicijo ene možganske polovice na račun druge, v vsakem primeru pa se med možganskima poloblama preklaplja manj pogosto, in ko njihova leva možganska polobla postane zmedena ali ostane brez stimulacije, veliko hitreje preklopijo na desno. Hipnoza, ki jo

izvajajo odrski čarodeji z občinstvom, ki tudi samo okrepi sugestije, je drug primer sodobnega odmeva nekdanje dvodomnosti.

Julian Jaynes, profesor psihologije na princetonški univerzi, je odgovoren za eno izmed najzanimivejših in najpomembnejših domnev, ki so kdaj vzklike iz raziskave možganov. Ali so naši predniki imeli um, ki so ga vodili bogovi? Je zavest stara le malo več kot 3000 let? Svojo domnevo začne z vprašanjem, kaj je zavest – tista neizbrisljiva razlika med tem, kaj drugi vidijo, in našim lastnim zaznavanjem sebe. Zavest ni isto kot biti buden. V stanju nezvesti ne deluje tudi veliko avtomatskih funkcij. Ni tudi nepretrganost, saj je celo "tok zavesti" poln vrzeli. Kartezijska zamisel "nemočnega opazovalca" od nas zahteva vero, da večja intenzivnost zavesti med sprejemanjem odločitev nima ničesar opraviti z izidi. Vemo, da se lahko učimo, presojamo, abstraktno razmišljamo in celo posplošujemo, ne da bi pri tem sodelovala zavest. Veliko naših zmožnosti, kot so govorjenje, glasba in smučanje, nas izda, ko se vplete zavest. Einstein je med britjem dobival toliko ustvarjalnih zamisli, da se je od samega presenečenja večkrat porezal.

Jaynes razlaga, da je zavest prispodoba, odnos med dvema ali več različnimi izkušnjami, ki so si podobne. Pokrajina, "prekrita s snegom", je več od zgolj površinske povezave. V njej kar mrgoli asociacij, obrisov, topline, varnosti, zimskega spanja in pomladnega prebujenja. Zavest je leksikalno polje, katerega gesla so prispodobe ali analogije vedénja v fizičnem svetu. Sinteze asociacij projiciramo na zamišljeni ekran v naših glavah. Zavest torej označuje tak odnos, kakršnega ima zemljevid do dejanskega ozemlja, tako kot takrat, ko v "srčiki" svoje teze kopiči prispodobe na prispodobe v ravni abstrakcije. Celotni izvori naših najbolj temeljnih glagolov so prispodobe. *Biti* izhaja iz sanskrtskega *bhu*, *rasti*. *Sem* in *je* izhajata iz *amsi*, *dihati*. Zato je prispodoba našega bivanja dobesedno razprostrta kot ekran med možganskima poloblama in med referencami, kot so *rasti*, *dihati* in izpostaviti se (*ex-istere*). Zavestno bivanje je odnos med njimi, "nekaj vmes".

Jaynes vidi zavest kot sintezo levo-desnih možganov s petimi značilnostmi: 1. prevrednotenje prostora in časa, s katerim povečamo ti dve razsežnosti; 2. povzemanje bistvenega, s katerim na zemljevidih zaznamujemo le izbrane dele ozemlja; 3. prostorsko-časovno samoumeščanje ali projicirano poosebljenje nas samih, gibajočih se v prostoru in času, ki je predhoden početju in storjenemu; 4. pripovedovanje, s katerim razvrstimo dogodke glede na njihovo ujemanje in zaporedje odvijanja; 5. asimiliranje, s katerim izkušnje zavestno zlijemo drugo z drugo.

Pri tako definirani zavesti spoznamo, da v takšnem epu, kot je *Iliada* (ne da bi se menili za poznejše dodatke) človeška bitja sploh niso zavestna! Besede niso uporabljene kot prispodobe, temveč označujejo zgolj svoje izvirne dejanske reference, iz katerih se je pozneje razvila zavest. Zato *psyche* v *Iliadi* pomeni *dih*, ne pa duše ali zavestnega uma, kot si ga zamišljamo od 6. stoletja pred

našim štetjem dalje. *Thumus* pomeni gibanje ali kretnje z udi, ne pa čustvene občutljivosti. *Nous* pomeni preprosto zaznavanje, ne pa domišljjskega uma, in tako naprej. Jaynes meni, da je bil svet *Iliade* oziroma ves znani svet teokratskih kraljev bogov pred letom 1500 pred našim štetjem svet *dvodomnega uma*, razdeljenega na dvoje, z desno možgansko poloblo, izvršnim delom, imenovanim bog, in levo možgansko poloblo, delom, ki je poslušen, imenovanim človek. Bogovi so neposredno ali s pomočjo svečenikov velevali ljudem, naj delujejo, in ljudje so ubogali. Z božanskimi izvrševalci ni bilo razpravljanja, ljubezenskega ali osebnega odnosa.

Najbolj bi tak um deloval, se učil, razmišljal, se odzival in vzdrževal ravnotežje tako kot naš, torej nezavedno. Toda ko se je zgodilo kaj nepričakovanega in zato stresnega, so dvodomni ljudje, namesto da bi preživeli nekaj časa v stanju intenzivne zavesti z notranjim preudarjanjem in dialogom, prejeli božanski ukaz iz svoje desne poloble, ki jim je svetoval delovanje, tako kot je Zevs ukazal Agamemnonu, naj napade pred obzidjem Troje. To je pravzaprav podobno slušnim halucinacijam pri shizofreniji, ki so pogosto verodostojni komentarji dogodkov in ki jih Jaynes šteje za delne zdrse na zgodnejšo raven atavistične dvodomnosti. Tako kot imajo današnji psihotiki majhno odpornost proti stresu, kombinirano z obstajajočo shizoidno zgradbo osebnosti, zaradi česar do zlomov pride zlahka, tako so dvodomne civilizacije slišale ukaze, ki jih je izzval stres, ob skoraj vsaki krizni okoliščini. Občutna enodušnost takšnih skupinskih dejanj množice je posledica že prej strukturiranih kolektivnih prepričanj, tako kot pacienti frenologov ustrezajo z vedenjem, primernim zadebelini, ki je bila magnetizirana, in kot so raziskave pokazale, da se hipnotizirane osebe omejijo na dejanja, za katera so – še preden se je hipnoza začela – menile, da so "možna" ali "dopustna".

So bila nekdanja cela ljudstva organizirana s pomočjo mešanice haluciniranih glasov in hipnotičnih sugestij? Je to sploh verjetno? Jaynes je zbral kup posrednih dokazov, ki jih v tem povzetku ne moremo v popolnosti predstaviti. Spomnite se, da so možganski predeli za govor skoraj popolnoma omejeni na levo možgansko poloblo (to velja za 95 % vseh ljudi oziroma za vse desničarje). Ta visoka stopnja specializacije možganskih polobel je značilna samo za ljudi in se jo na splošno pripisuje pridobitvi sposobnosti govora. Obstajajo trije glavni govorni predeli: dodatni motorični predel, Brocajev predel, nizko spodaj na levem čelnem režnju, in Wernickejev predel, ki je večinoma na zadnjem delu levega temenskega režnja. Ta je videti najpomembnejši, saj pri njegovi poškodbi pride do stalne izgube govornih sposobnosti, medtem ko ekvivalentna poškodba desnega temenskega režnja povzroči le njihovo zmanjšanje navkljub skorajda enakima živčnima strukturama. Vendar pa osebe, ki se že rodijo s poškodovanim levim temenskim režnjem, uporabijo za pridobitev sposobnosti govora svojo desno možgansko poloblo. Čemu torej služi ta obsežni, le malo rabljeni predel?

Jaynes meni, da je bil desni temenski režen med ključnim obdobjem naše evolucije, torej prav v času, ko si je leva možganska polobla pridobila sposobnost

govora, vnaprej izpraznjen za odpošiljanje božjim podobnih ukazov po tanki sprednji vezi, ki povezuje oba temenska režnja kot nekakšno njuno zasebno interhemisferno vezje. Slušni ukazi bi bili najbolj gospodarni kod, če bi hoteli priti do dovršenih informacij, ki bi se procesirale skozi tako majhen kanal.

Ko je Wilder Penfield v svojih nedavnih poskusih stimuliral ta halucinacijski možganski predel z električnim tokom, so osebe slišale glasove (in včasih doživele vizije). Neka tipična oseba je vzkliknila: "Spet glas tistega človeka! Mojega očeta ... bojim se ga!" Drugi so ob spremljavi glasbe, molitve ali petja slišali glasove, ki so jih kritizirali, jim svetovali ali ukazovali in so dosledno pripadali drugim, ne pa tistim, ki so jih slišali. Pogosto so pripadali mrtvemu sorodniku ali prijatelju. Vemo tudi, da desna možganska polobla ne zna govoriti ali to komajda počne, vendar pa lahko dojame in si razloži precej zapletena navodila. Pacienti, ki imajo zaradi kapi prizadeto levo možgansko poloblo, lahko dosledno izpolnjujejo ukaze svojih zdravnikov ali raziskovalcev.

Spomnite se tudi, da lahko ena možganska polobla, če je interhemisferno vezje poškodovano ali anestetizirano (glede prenosa sporočil), skuša "pomagati" drugi z dvema medsebojno neodvisnima osebnostma. Če leva možganska polobla čuti namrščenost obraza, ki jo je povzročila desna možganska polobla, katere leva roka pozna odgovor, bo spodbujena k spremembi svojega verbalnega odgovora. To je, kot če Atena vzame Ahila v roke, saj desna možganska polobla v mnogo vidikih deluje na načine, podobne božjim. Je brezčasna, neposredna, vizionarska, koherentna, s prepoznavnimi oblikami in obrazi. Odziva se na vzvišene namene in velike načrte in je naklonjena glasbi, ritmu, ubranosti in vzorcem na splošno. Ljudi povezuje (izraz *religija* izhaja iz *religare*, *povezati*), njen intuitivni slog je pripisan navdihu in navidezno čudežnemu.

Kako to, da se je razvila dvodomnost? Nikogar ni bilo, ki bi prerezal interhemisferno vezje. Jaynes dokazuje svojo domnevo na podlagi raziskav, ki razkrivajo veliko prilagodljivost možganov na spremembe v okolju. Osebe s poškodovanimi možgani so razvile dodatne predele, da so presegle poškodbe. Princip naravne selekcije bi lahko v času nekaj tisočletij dal prednost osebam, ki bi bile dvodomno organizirane. Lahko da so se iz majhnih skupin lovcev nabiralcev razvile v cele skupnosti, ki so jih na daljavo nadzirali ponotranjeni glasovi kraljev bogov, kar je bila veliko bolj pretanjena oblika družbenega nadzora od znamenj in klicev zgodnejših primatov in je omogočila razvoj govornih sposobnosti.

Jaynes je datiral dvodomnega človeka na podlagi natufijskih naselbin pri Eynanu severno od Galilejskega jezera, odkritih leta 1959. Tisti njihovi deli, ki izhajajo iz časa 9000 pred našim štetjem, razkrivajo mestne naselbine, ki so teokratsko razporejene okoli grobnih gomil kraljev bogov. Odtlej se je teokratska organiziranost skupnosti naglo širila z mrtvimi kralji kot živimi bogovi in njihovimi grobovi kot svetišči. Najdemo jih podprte na kamnitih prestolih, obkrožene s hrano in z darili. Pozneje so nekatere dvodomne teokracije postale pismene, kot na primer babilonska v Mezopotamiji, kralji Ura in Isina, memfiška

teologija in Ozirisov glas mrtvega kralja. To niso bili "avtoritarni" režimi, saj ni bilo nobene subjektivnosti ali zasebne ambicije, ki bi jo bilo treba zatreti, bila je le nedolžna pokornost glasovom, ki so odmevali v možganih.

Konec dvodomnih civilizacij so morda povzročile napetosti, ki jim je botroval njihov začetni uspeh. Nadziranje več kot tisoč ljudi je moralo povzročati težave, te niso bile nič v primerjavi s konflikti, ki so jih povzročali trki med od boga programiranimi ljudstvi, od katerih je vsako korakalo v ritmu drugega bobnarja. Svetopisemska zgodba o babilonskem stolpu se morda nanaša na to. Širjenje pismenosti je lahko prav tako oslabilo slušne ukaze, toda najverjetnejši vzrok so bili zagotovo kataklizmični dogodki v 2. tisočletju pred našim štetjem, ko so vulkanski izbruhi na Santoriniju, za katere se ocenjuje, da so bili 350-krat močnejši od vodikove bombe, spremenili polovico znanega svetovnega prebivalstva v begunce ter potopili izgubljeno celino Atlantido pod 400 metrov visokim plimnim valom. Nekdaj stabilne hierarhije so razpadle v množičnih selitvah, kar je izbrisalo velika imperija Hetitov in Mikencev, ko so se prvinske horde obrnile proti kraljem bogovom ... Asirija, ki je zdrsnila v dve stoletji anarhije, se je spremenila v pošast sadistične krutosti, saj je nenadno odsotnost avtoritete nadomestilo nasilje.

Vrnitve v izgubljeni raj pa ni bilo. Jeziki, mesta in tujci so obstajali in le zavest je lahko preživela v nastali zmedi. *Odiseja*, ki je bila najverjetneje napisana vsaj stoletje za *Iliado*, je mit, ki označuje to transformacijo. Heroji, ki so se borili pred Trojo, "so bili brez lastne volje, žigoli božanstev", katerih olimpijska tekmovalnost je bila v krvavi slepi ulici. Potreben je bil "prebrisani Odisej" in njegov trojanski konj, da je prišlo do osvoboditve, do zavzetja Troje in da so uporni bogovi odtavali brez doma v tujino ter pri tem uporabljali kačjo zvitost izgnanega Adama. V *Odiseji* nenadoma naletimo na zavestne igralce, moralne sodbe ter *psyche*, *nous* in *thumus* kot prispodobe za zavest. Podobno tranzicijo lahko najdemo pri svetopisemskih prerokih Amosu in Pridigarju iz "Tako govori Gospod: ..." v "Vse ima svojo uro ..." Gospod, ki je hodil po rajskem vrtu in zaprl Noetovo barko, se je umaknil Bogu, ki se je prikazoval le Mojzesu v preobleki in obsojal dvodomne malikovalce.

Grški epski pesniki so v svojih zgodbah o mitičnih herojih zagotovo slavili novo orkestracijo funkcij možganskih polobel. Tragedije so obravnavale ceno zavesti, da bi se lahko *hibris* analognega *jaz* na ekranu zavesti znašel v mučnem protislovju s stvarnimi dogodki. Psihični heroizem Oresta, Ojdipa, Antigone, Sokrata in tudi Kristusa je bil v tem, da je vse ostalo kljubovalno zavestno v težavnih okoliščinah, ki so grozile z vnovičnim zdrsom v dvodomnost in pozabo uma.

Prevedel Vasja Bratina